

Schweizisk Bogkunst

ET STATUSFORSØG

Af Max Caflisch

En bestemmelse af den schweiziske bogtypografis nuværende stade må begynde med at opridse de forudsætninger, hvoraf en schweizisk bogkunst er udsprunget, og redegøre for dens udviklingslinier, især da det vildledende begreb »schweizisk typografi« stadigvæk spøger hos mange, især i udlandet. (Her kan henvises til en artikel i »Börsenblatt für den deutschen Buchhandel« nr. 96 af 2.12.1960 med titlen »Schweizisk typografi og typografi i Schweiz«. I denne studie, som byggede på undersøgelser foretaget af en gruppe schweiziske bogfolk, hvoriblandt forfatteren til nærværende artikel, blev det af Kurt Gschwend påvist, at der ikke findes nogen schweizisk typografi i streng forstand, men at man kun kan skelne mellem god og dårlig typografi).

Tanken med den foreliggende undersøgelse har ikke været at tale en gruppes eller retnings sag, men objektivt at gennemgå kendsgerningerne og aflægge regnskab for den schweiziske bogkunsts nuværende tilstand. Forhåbentlig uden at udsætte mig for bebrejdelser om subjektivitet vil jeg dog tillade mig at indflette enkelte personlige tanker og erfaringer.

Historiske fakta

Den historisk bevandrede bogmand véd, at i det 16. århundrede skabtes bogkunstens ypperste frembringelser i Schweiz, hos de fremragende bogtrykkere i Basel, Zürich og Genève. Ganske vist skabtes der også i de følgende århundreder fortrinlige arbejder, men niveauet fra bogtrykkerkunstens ud-

Smudsomslag til Jan
Tschichold, *Typographi-
sche Gestaltung*.
Schwabe, Basel 1935.

Typographische Gestaltung

Ein neues Buch von *Jan Tschichold*
über zeitgemäße typographische Formgebung
und über Randgebiete
(Photographie, Photomontage, neue Malerei)
mit vielen originalgroßen
und verkleinerten Nachbildungen
teils in mehreren Farben
und auf verschiedenfarbigen Papieren

bredelses-periode blev sjældent nået.¹ Tyngdepunktet havde flyttet sig, der opstod andre europæiske centre for boghåndværket. Desuden hæmmedes man af visse politiske forløb i nabolandene. Da det industrielle gennembrud i bogproduktionen indtraf i forrige århundrede, var Schweiz på dette felt blevet fuldstændig afhængigt af udlandet og forblev i dette afhængighedsforhold indtil begyndelsen af 1930erne, både i henseende til højere faglig uddannelse, tekniske anlæg, skriftbestand og typografi. Bogen som produkt af de industrielle vilkår var på samme måde bundet til udenlandske stilretninger, således at hver landsdel stod under påvirkning af nabolandet.

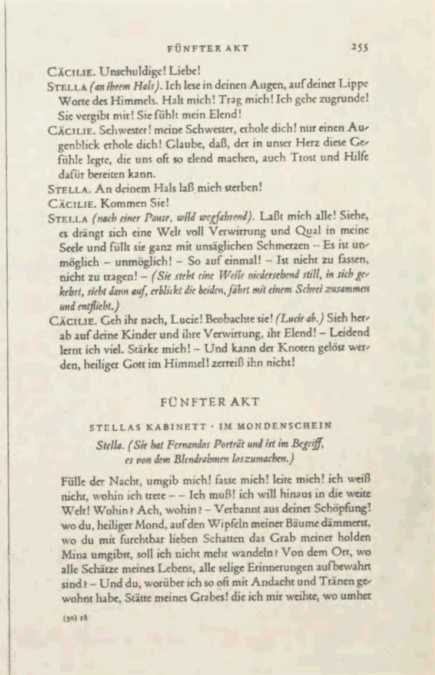
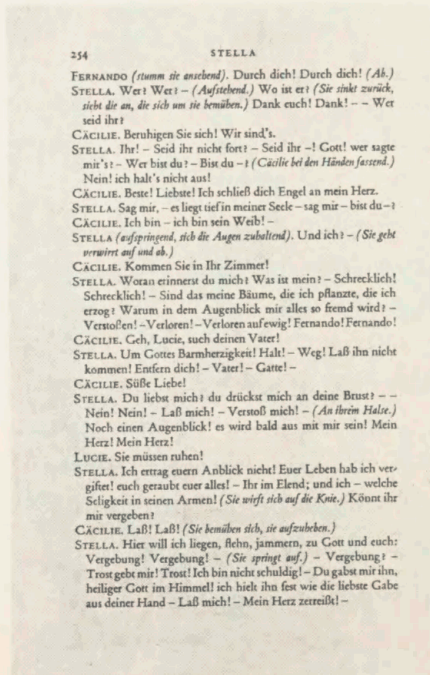
1. S. H. Steinberg: *Die schwarze Kunst* (afsnittet »Ausbreitung der Druckkunst«). Prestel, München 1958, s. 42 f.

Med oprettelsen af »tusindårsriget« i Tyskland begyndte der i Schweiz noget i retning af en besindelse, som bevirkede en mere selvstændig tænkning, ikke blot på det litterære område, men også inden for bogkunsten, og som lod europæiske tanker finde et hjemsted i Schweiz. Unge kræfter tog de omkring *Bauhaus* udviklede ideer op og skaffede dem en vis udbredelse (Kunstgewerbeschule Zürich). Jan Tschichold emigrerede til Schweiz og lærte fra sig ved sit eksempel og gennem sine publikationer.

Den moderne schweiziske bogkunst bliver til

Blader man i gamle julekataloger fra århundredskiftet, er det påfaldende, hvor få schweiziske forlag der fandtes dengang:

Opslag fra Birkenhäuser-Klassiker's udgave af Goethes samlede værker. Typografi, Jan Tschichold. Basel 1944.

Pestalozzi
Werke

Lienhard
und Gertrud
1

Pestalozzi
Werke in acht Bänden

Gedenkausgabe zu seinem zweihundertsten
Geburtstage

Lienhard
und Gertrud

Erster und zweiter Teil
nach der ersten Fassung

Rotapfel-Verlag, Erlenbach-Zürich

Inhalt der acht Bände

BAND III

Lienhard und Gertrud

BAND III

Christoph und Eise

BAND IV

Schriften aus den Jahren 1751-1781

Wiss - Verträge über die Unmündigkeit - Von der Freiheit
bei meiner Vaterstadt - Wendepunkte eines Einflusses -
Wendepunkte über den Aufbruch - über die Erziehung
und Erziehung - Gedächtnisstücke aus dem
Schweizerkrieg.

BAND V

Schriften aus den Jahren 1791-1797

So oder Nein? - Figuren zu meinem 200. Geburtstag (Lu-
bin) - Meine Nachforschungen über den Gang der
Natur in der Entziehung des Menschengehirns.

BAND VI

Schriften aus den Jahren 1798-1808

Im neuen Vaterland (erst Reben) - Staatsverträge - Die
Gedichte als Fundament unserer Kultur - Einiges über
bei Pfarre Camard - Die Grenzen der Kinderwelt -
Anfichten über Organische, auf welche die Geschickung
Anfichten die Wagnisse vorzüglich zu richten hat - Im
meist Jettatore (Speken) - Geist und Herz in der We-
re - über die Erziehung und Zucht - Ein Gespräch
über Volkserziehung und Volkserziehung - über die Er-
ziehung - über die Erziehung und die Erziehung
Bücherei (Schiff).

BAND VII

Schriften aus den Jahren 1809-1821

Über die Idee der Elementarbildung (Lehrpläne über)
Gänge des Pestalozzi im sein Haus - In die Geschichte,
den Geist und den Geist meiner Zeitgenossen und meine
Vaterlande.

BAND VIII

Schriften aus den Jahren 1822-1826

Anfichten über Anstalten, Erziehung und Politik -
Anfichten und Erörterungen, die Idee einer Elementar-
bildung betreffend - Schwammförmige -
Kampfbücher über.

Smudsomslag til Pestalozzi, Lienhard und Gertrud, tilrettelagt af Pierre Gauchat. Rotapfel-Verlag, Zürich 1944.

mellem $\frac{2}{3}$ og $\frac{3}{4}$ af annoncørerne var udenlandske, mest tyske forlæggere. Under første verdenskrig indtraf der en vis forskydning, idet flere og flere schweiziske forlag begyndte at producere, men først med det Tredie Riges opståen skete den afgørende ændring, og omsætningen af tyske bøger gik tilsvarende tilbage. Som følge af afspærringen fra udlandet under krigen steg den hjemlige produktion, forlagene voksede, og parallelt med ekspansionen opstod der en bogkunstnerisk kvalitetsbevidsthed, som efter 1943 yderligere er fremmet ved den årlige konkurrence om »Årets smukkeste schweiziske bøger«.

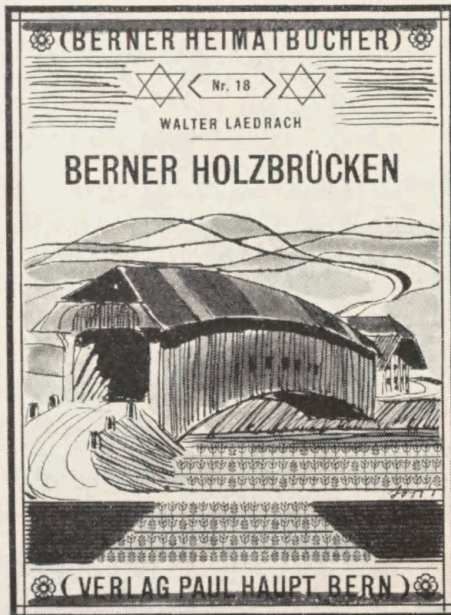
Før 1930 havde schweiziske forlæggere ikke mange chancer for at udgive skønlitteratur, bortset fra lyrik og skuespil; deres arbejdsfelt var dialekt- og hjemstavnsbøger, skolebøger, børne-

MAX CAFLISCH

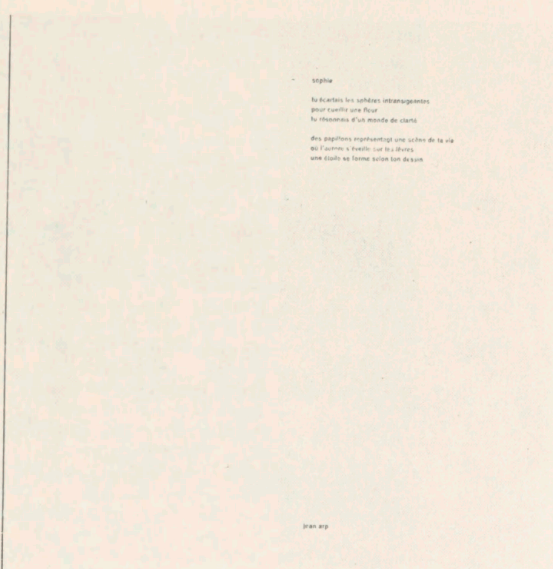
bøger, kogebøger etc. Siden 40erne har en stor del af bogproduktionen ligget på områderne kunst og videnskab – her har schweizisk forlagsboghandel især vundet sine laurbær.

Det er klart, at uden en virkelig bogproduktion kan ingen bogkunst opstå – dén alene danner grundlaget for en virkelig skoling i denne gren af typografien.

En af de første forlæggere, der gjorde en indsats for sine bøgers gode tilrettelægning, var den i Bern fødte dr. Eugen Rentsch, som i 1919 kom til Schweiz fra München. I sine tredive års uafbrudte virksomhed på schweizisk jord har han haft en vedvarende indflydelse på det schweiziske boghåndværk. I denne personlighed var vovemod, sejghed, renfærdighed i tanke og handling forenet med sikker kunstnerisk smag. Dette forlags publikationer vakte opsigt gennem deres vel-

Walter Laedrach,
Bern, Holzbrücken.
Omslag efter udkast af
Eugen Jordi.
Bern, Heimatbücher,
Verlag Paul Haupt,
Bern ca. 1945.

Arp, 11 configurations. Træsnit af Hans Arp, typografisk tilrettelægning af Max Bill. Allianz-Verlag, Zürich 1945.

overvejede tilrettelægning og den kvalitetsmæssige omhu, hvormed de var fremstillet – bl.a. ved bindets, især bogryggens, hensigtsmæssige behandling. Som en af de første forstod han at knytte specialuddannede folk til udformningen af sine publikationer. Takket være hans eksempel opstod der lidt efter lidt en flok af bogæstetisk ansvarsbevidste forlæggere (Atlantis, Benziger, Benteli, Francke, Girsberger, Rascher, Sauerländer m. fl.), til hvilke der i slutningen af 30'erne sluttede sig andre, for hvem veltilrettede bøger betød noget (Amstutz & Herdeg (nu to forlag), Artemis, Birkhäuser, Diogenes, Haupt, Holbein, Huber (Bern), Manesse, Morgarten, Oprecht, Rhein, Schwabe, Walter). Allevegne trænger yngre kræfter frem. Således har både Alain Berlincourt's forlag i Bern og Angelus-Druck i Bern udsendt en række omhyggeligt besørgede, velplejede biblioflugtaver, som med deres propre, håndværksmæssige tilvirkning beviser eksistensen af en schweizisk bogkunst.

ter ihm befahl, die Betten hineinzubringen. Wie konnte er ahnen, daß auf dem ‚Schlosse‘ keine Betten befindlich! und die Order meiner Mutter, daß er Bettung für uns mitnehmen solle, hätte er entweder ganz überhört oder als überflüssige Mühe unbeachtet gelassen.

Das kleine Haus, das, nur eine Etage hoch, in seinen besten Zeiten höchstens fünf bewohnbare Zimmer enthalten, war ein kummervolles Bild der Vergänglichkeit. Zerschlagene Möbel, zerfetzte Tapeten, keine einzige Fensterscheibe ganz verschont, hier und da der Fußboden aufgerissen, überall die häßlichen Spuren der übermütigsten Soldatenwirtschaft. ‚Die Einquartierung hat sich immer bei uns sehr amüsiert‘, sagte der Junge mit einem blödsinnigen Lächeln. Die Mutter aber winkte, daß wir sie allein lassen möchten, und während der Junge mit Johann sich beschäftigte, ging ich den Garten beschen. Dieser bot ebenfalls den tröstlosesten Anblick der Zerstörung. Die großen Bäume waren zum Teil verstümmelt, zum Teil niedergebrochen, und höhnische Wucherpflanzen erhoben sich

10

Opslag fra Heinrich Heine, Florentinische Nächte, med træsnit af Imre Reiner. Auerbach, Basel 1948.

Bogklubberne

De to vigtigste schweiziske bogklubber er Büchergilde Gutenberg og Buchclub Ex Libris. Formålet med deres oprettelse var for begge det samme: ved salg uden om boghandelen at holde priserne nede. En vis købspligt for medlemmerne lettede fastsættelsen af oplagene. Denne bestemmelse gælder idag kun hos Büchergilde, der oprindeligt var en filial af den tyske bogklub af samme navn. Begge klubber har i årenes løb med held arbejdet for veludformede bøger; sammenlignet med det voksende forlagsvæsen, som har arbejdet på et bredere grundlag, har deres bogkunstneriske indflydelse dog været ringe. Idag

arbejder begge bogklubberne i et snævert samarbejde med forlagsverdenen.

Form og læselighed

Fra tiden efter 1930 stammer betegnelsen asymmetri, og siden da har visse folk inddelt typograferne i de moderne eller fremskridtsvenlige og traditionalisterne. Som om der med udtryk- kene symmetri og asymmetri var sagt nogetsomhelst om vær- kets kvalitet!

Lige så vel som man møder dårlige asymmetriske eksempler, således findes der også kedsommelig midteraksetypografi. For- skellen ligger dog til syvende og sidst i den typografiske kvalitet; den alene kan og skal være målestok for ethvert bogarbejde. Ligeså forfejlet er betegnelsen »moderne« typografi, thi hvad

Johann Wolfgang
Goethe, Faust. Typo-
grafi, Johannes
Vollenweider.

Johannes-Presse,
Zürich 1948 (?).

N A C H T.
In einem hochgewölbten engen gotischen Zimmer.

FAUST unrühig auf seinem Sessel am Pulten.
ab nun, ach! die Philofophy,
Medizin und Jurifitery
Und leider auch die Theologie
Durchaus studirt mit heißer Müß.
Da steh ich nun, ich armer Tobr,
und binn so klug als wie zuvor.
Heiße Docktor und Professor gar
und ziehe schon an die zehen Jahr
Herauf, herab und queer und krumm
Meine Schüler an der Nas herum
und seh, daff wir nichts wissen können:
Das will mir (hier) das Herz verbrennen.
Zwar binn ich geſcheuter als alle die Laſſen,
Docktors, Professors, Schreiber und Pfaffen,
Mich plagen keine Skrupel noch Zweifel,
Fürcht mich weder vor Höll noch Teufel.
Dafür iſt mir auch all Freud entriſſen,
Bild mir nicht ein, was rechts zu wiſſen,
Bild mir nicht ein, ich könnt was lehren,
Die Menſchen zu beſſern und zu bekehren:
Auch hab ich weder Gut noch Geld
Noch Ehr und Herrlichkeit der Welt:
Es mögt kein Hund ſo länger leben!
Drum hab ich mich der Magie ergeben,
Ob mir durch Geiſtes Krafft und Mund
Nicht manch Geheimniß werde kund,

62 Ach, mein Vater, ist es denn Gottes Wille, daß ich sterben muß? Oder soll ich bei klarem und gesundem Verstande verrückt werden? Wahrlich, viel fehlt nicht daran, und die Gefahr ist nicht gering. Manches Mal sind meine Eingeweide allzumal in Aufruhr und erhitzen und erregen sich, und dann bin ich nicht mehr bei Vernunft und kümmere mich um gar nichts mehr. Und dann muß ich einen Mann haben, und ich möchte mir den ersten besten nehmen, über Mauern springen und ohne jede Scham querfeldein laufen, und alles könnte ich kurz und klein schlagen, bloß um das zu sehen, was damals beim Mönch zu Carneau so glutrot prangte. Und wenn mich solche Raserei befällt, die mir Leib und Seele quält und prickelt und kribbelt, dann kenne ich weder Gott noch die Teufel noch einen Gatten mehr. Ich bin zappelig und voll Unrast, ich muß umherrennen, möchte aus der Haut fahren und alles kurz und klein schlagen, Geschirr und Geräte, den Geflügel und den Hühnerhof, Haustat und alles überhaupt, ich kann gar nicht sagen, was alles noch. Ich getraue mich aber nicht, Euch alles einzugestehn, was ich Arges und Schlechtes tue, denn wenn ich darüber rede, läuft mir das Wasser im Munde zusammen, und das Ding, das Gott der Herr verdammten möge, juckt und prickelt mich gottesbärmlich. Es kommt noch so weit, daß mich der Wahnsinn

Balzac, Die lässliche Sünde, typografisk tilrettelagt af Jan Tschichold og illustreret med farvetræsnit af Felix Hoffmann. Birkhäuser, Basel 1951.

der for tyve eller tredive år siden blev berømmet som moderne, ser idag ofte gammeldags, dilettantisk, kort sagt umoderne ud. Det er derfor rimeligt kun at tale om god eller dårlig typografi. For at kunne udtale sig om kvalitet må man fastlægge eller støtte sig til et værdisystem. Sådanne findes – jeg behøver blot at minde om Stanley Morison »First Principles of Typography«² og Jan Tschichold »Buchherstellung als Kunst«³ for at nævne de to vigtigste talsmænd for god sats-teknik – og jeg kan derfor indskrænke mig til i stikordsform at anføre de vigtigste regler, som bør overholdes af enhver bogfremstiller:

2. Dansk udgave »Typografis Grundsætninger« 1949.

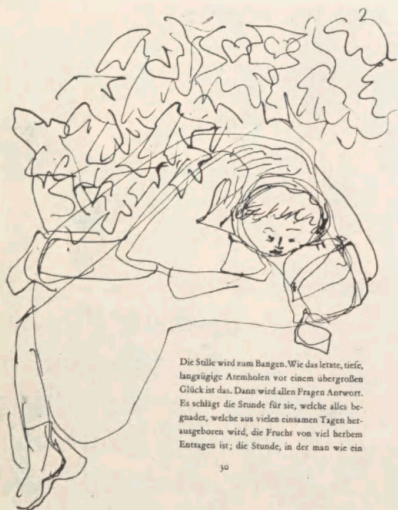
3. Et afsnit af hans bog »Im Dienste des Buches« (dansk udgave »I bogens tjeneste« 1951).

1. en smuk skrift, korrekt ordmellelrum og skydning, fornøftig satsbredde, en gennemtænkt placering af kolumnen – for at gøre læsningen så let og behagelig som muligt.
2. fornøftigt papirvalg.
3. smagfuld indbinding.
4. et virkningsfuldt og tiltalende smudsomslag.

Hvis nogen af disse grundlæggende fordringer ikke opfyldes, bliver der ikke tale om bogkunst, men højst om delvis mislykkede forsøg. Dette forklarer, hvorfor jeg allerede i 1951⁴ rejste krav om, at der i katalogen over årets smukkeste schweiziske bøger altid skulle anføres en neutral og uvildig kritik af hver eneste præmieret bog, hvor fejl og fortrin blev draget

4. Typographische Monatsblätter, nr. 9, 1951.

Opslag fra Adolf Fux, Aufruhr der Trägheit, typografisk tilrettelagt af Max Cafisch og med tegninger af Max von Mühlénen. Bernische Kunstgesellschaft, Bern 1951.

Die Stille wird zum Bangen. Wie das letzte, tief,
langzügige Atemholen vor einem übergroßen
Glück ist das. Dann wird allen Fragen Antwort.
Es schlägt die Stunde für sie, welche alles be-
gabt, welche aus vielen einzelnen Tagen her-
ausgehoben wird, die Frucht von viel herbem
Entsagen ist; die Stunde, in der man wie ein

30

in den Schoß fruchtbarer Erde fallenden Korn der tiefsten Geheimnisse
teilhaftig wird und das Leben bejaht.

Verwirrt über sich gehen sie dann den Berg hinunter. Unter einer
Birke, deren Stamm schlank und weiß in der Dunkelheit steht, halten
sie noch einmal an. Dann scheiden sie. Was erst noch so selbstverständ-
lich gewesen ist, kommt ihnen, als jedes wieder für sich allein ist, wan-
delbar vor. Klar liegt noch lange wach vor sich und seiner Verantwor-
tung und spricht mit sich und mit Gott und mit Agt.

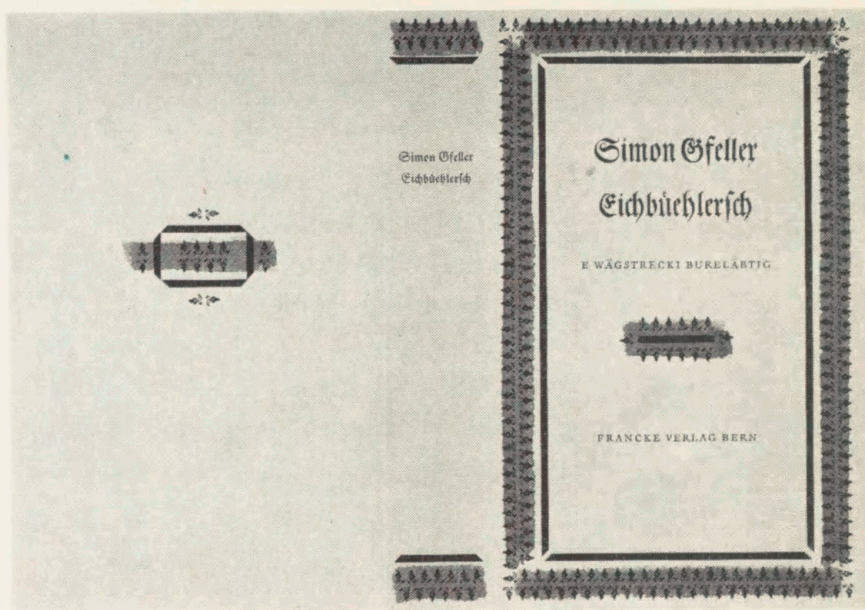
Unterm geschnittenen Kraut sitzt die Mutter. Sie ist in den letzten
Wochen müder geworden. Fahl wie der aus Ebenholz geschnitzte Herr-
gott ist ihr Gesicht. Der Kasian steht an der breiten Fensterreihe und
vermag kaum mehr die sorgige Aufwallung zu dämmen. Ebenfalls am
Fenster sitzt Jakob, der gestern aus dem Tal heraufgekommen ist.
Seine Erklärungen wirken wie Hammerschläge.

Ein Gezeichnete ist er heute. Er wollte um Vernunftfragen und
schlug Gewinn daraus. Bald brannte ihm das Mal der Hölische auf
der Stirn. Statt beizutragen, das über dem Lande ausgepannte schwarze
Spinnweben zu zerhauen, trug er noch zu seiner Festigung bei.

Doch die Sanduhr ritt. Er hat viel auf dem Gewissen. Alles läßt
sich nicht mehr zerlegen. Kann der Vater nicht helfen, weiß man
bald auch um seine gefälligen Unterschriften. Dann sieht er vor dem
einzigsten Ausweg.

Grau und verkrümt tritt die Mutter vor ihm. Sie weiß alles und ver-
mag nicht davon zu sprechen. Ob das nicht eine Strafe Gottes ist, weil
er nicht Priester geworden, denkt sie nur. Weil sie schließlich etwas
sagen muß, kommt sie auf Frau und Kind zu sprechen.

31

Smudsomslag til Simon Gfeller, Eichbüchlersch, tilrettelagt af Max Caflich. Francke Verlag, Bern 1953.

frem til nytte for deltagerne og andre interesserede. Sådanne fagkritiske noter, som også kendes i USA, England, Holland, Østtyskland og Norden, ville være yderst værdifulde og kunne have korrigerende virkning. (Ganske vist måtte dette krav medføre en ændret sammensætning af bedømmelseskomiteen.)

Konkurrencen »Die schönsten Schweizer Bücher«

På initiativ af Jan Tschichold startede i 1944 konkurrencen om årets smukkeste bøger, som arrangeres af den schweiziske boghandler- og forlæggerforening, og som siden (med en tre-årig afbrydelse fra 1947 til 1949) har muliggjort en prøvelse af kvalitetsniveauet, som har været en absolut nødvendighed for den opadstræbende schweiziske forlagsboghandel. Den årlige bedømmelse kunne være en virkelig spore til bedre præstationer, hvis ikke forudfattede meninger eller uforstand hos

bedømmelseskomiteen tegnede et delvis falsk billede af den schweiziske bogproduktion og stillede de bedste frembringelser i baggrunden. Hvordan kunne det ellers gå til, at en så henrivende lille bog som Eduard Mörike's »Mozart auf der Reise nach Prag« med Felix Hoffmanns yndefulde og åndfulde illustrationer ikke blev udmærket? Hvorfor fik den i alle detaljer omhyggeligt tilrettelagte udgave af Højsangen med

Marcel North, Télécommunication et Télédynamie. Koldsnálsraderinger af Marcel North. La Baconnière, Neuchâtel 1954.

La Grande Guerre passée, les premiers haut-parleurs en ébonite noire paraissaient dans les intérieurs ornés de faux hiéroglyphes où, court-chevelues et court-vêtues parmi les innombrables coussins en batik, les jeunes filles (et les moins jeunes) jonchaient les divans et singeaient les gestes désabusés des pantins d'étoffe qu'on y jetait, tout en écoutant les premiers jazz-bands.

Les toits grésés d'antennes comme de vergues de la vieille marine, on navigue sur les ondes les plus diverses en tournant un bouton. Plus de ménage sans T. S. F., et dans un nuage de bruits on mange, on lit, on dort, on travaille et l'on fait l'amour au rythme de marches funèbres, de discours politiques, de conférences sur le phylloxéra, d'airs de danse, et de drames pleurnichards. Dans les rues même, le passant, de fenêtre ouverte en fenêtre ouverte, peut suivre toutes les péripéties d'un match de football.

C'est bien l'ère de l'air. Pigeons voyageurs motorisés, les avions s'envolent à travers les ondes chargées de correspondre entre les mortels. Et ces messages, cette musique, ces paroles, ces images imperceptibles à l'œil ou à l'oreille humains, ne sont reçus et transmis que par qui possède la clef, l'antenne pour les capter, et l'ingénieuse machine qui les rend à leur forme première.

træsnit af Felix Hoffmann ikke komitémedlemmernes stemmer? Står træsnittenes farver måske i modstrid med indholdet af denne uforlignelige bryllupssang? Man skulle tro, at komiteen ikke kendte Højsangen! I en vittig kommentar til konkurrencen hed det, at man burde bede komiteen om at udsende forskrifter for bøgernes illustrering. (De to nævnte tilfælde må gælde som eksempler blandt flere på de refuserede, kunstnerisk velkvalificerede værker.)

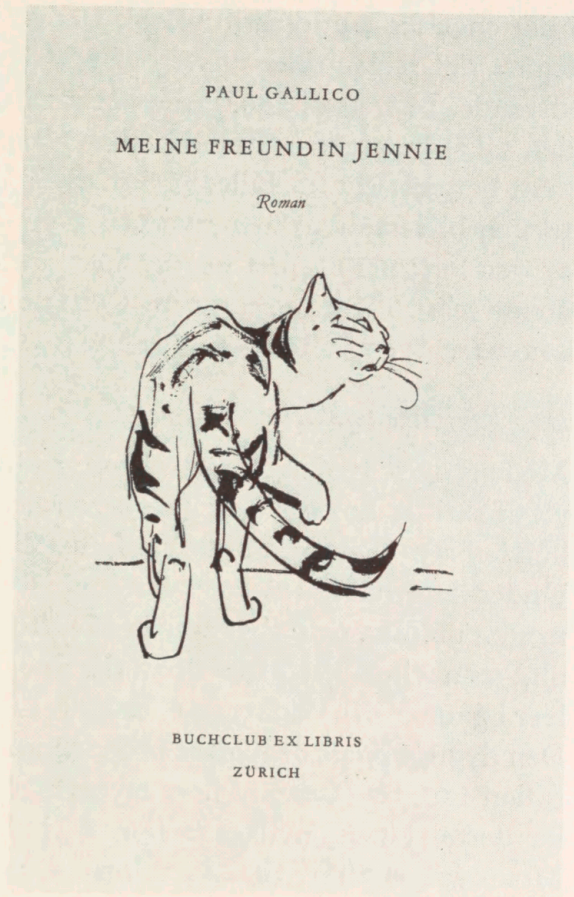
Bogfremstillerne er ikke hjulpet med, at man siger, at »på området lærebøger og videnskabelige brugsbøger savner komi-

SIGRID
UNDSET
KRISTIN
LAVRANS
TOCHTER
ROMAN

Das berühmte norwegische Epos von der Größe und Unbeständigkeit menschlichen Wirkens, vom Vorübergang der Sippen, von der Vergänglichkeit der Geschlechter und von der Liebe, dem Bleibenden in der Zeit.

Smudsomslag til Sigrid
Undset, Kristen
Lavranstochter,
tilrettelagt af Walter
Käch. Walter, Olten
1954.

Titelblad til Paul Gallico, *Meine Freundin Jennie*, illustreret af Fritz Hug og tilrettelagt af Max Caffisch. Ex Libris, Zürich ca. 1954.

teen ligeledes nye løsninger«. ⁵ Forsåvidt man med nye løsninger mener asymmetriske, finder jeg formuleringen forfejlet, så sandt som læseligheden burde gælde som ledende grund-sætning ved bedømmelsen af en bog. Bedre var det at sige, hvad man fandt godt eller slet ved bøgerne. Kun velovervejede domme giver bogskaberne muligheder for at lære noget. (Hvad nytter dog en såkaldt »ny løsning«, hvis den er ulæselig, altså ikke tjener formålet?) Ikke med urette har Kurt Gschwend

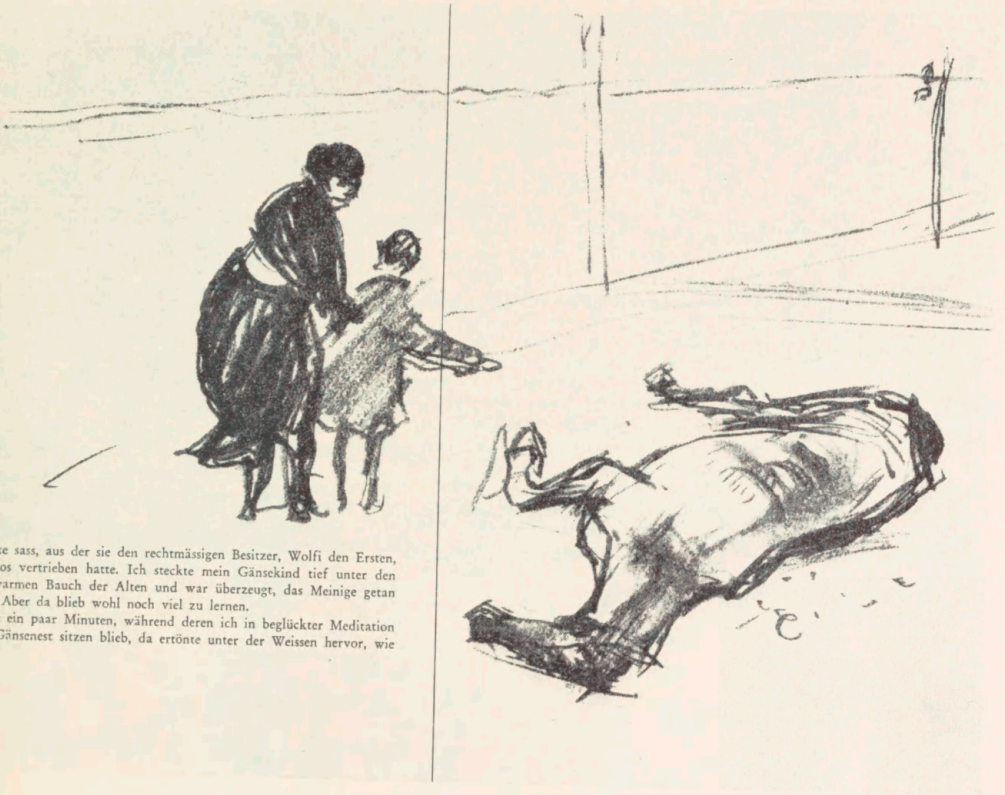
5. Die schönsten Schweizer Bücher 1962. Schweizer Buchhändler- und Verlegerverein, Zürich 1963.

i det engelske fagtidsskrift »Book Design and Production« betegnet det schweiziske udvalg af årets bedste bøger som forvirrende. I sin grundige studie påviser han også, at og hvorfor den såkaldte »modernisme« har en aftagende indflydelse, når man bevæger sig fra billedværket til tekstbogen: »Jo vigtigere teksten bliver, desto mere nærmer typografien sig traditionen, og den for læseren mest hensigtsmæssige visuelle fortolkning af denne tekst bliver hovedsagen. Dette tyder for mig på, at den »moderne typografi« ikke dur til at løse de vigtigste opgaver«. ⁶

De schweiziske trykkeriers skriftbestand

Medens de schweiziske bogtrykkere endnu i 30erne købte tonsvis af skrifter hos tyske skriftstøberier, ændredes billedet, efterhånden som den mekaniske satsfremstilling blev dominerende. Under anden verdenskrig var anskaffelsen af sættemaskiner næsten umulig, og udbygningen af sætterierne stagnerede overalt, men efter 1945 gik bogtrykkerne med så meget større iver i gang med at udbygge eller indrette deres maskinsætterier. Den dygtige og pædagogiske propaganda fra Monotype Corporation Ltd. medførte, at flere og flere bogtrykkere bestemte sig for dette system, hvilket fremmede indførelsen af de smukke Monotype skrifter. Stanley Morison kan rose sig af at have dirigeret skriftprogrammet med stor dygtighed og har således bidraget væsentligt til Monotype Corporation's velfortjente succes. Takket være de schweiziske bogtrykkeres forsigtige tilbøjelighed til at foretrække de prøvede skriftsnit frem for de modeprægede, kan det nuværende udvalg betegnes som relativt godt. Et blik i katalogerne fra »Die schönsten Schweizer Bücher« viser, at antallet af bøger sat med Monotype-skrifter i de sidste fem år har svinget mellem 78 og 95%. Blandt dem er Garamond, Baskerville, Bembo og Grotesk stærkest repræsenteret. (Fra den seneste tid bemærkes anvendelsen af Adrian

6. Book Design and Production, vol. 5, no. 4, London, 1962.

Hundehütte sass, aus der sie den rechtmässigen Besitzer, Wolfi den Ersten, brücksichtslos vertrieben hatte. Ich steckte mein Gänsekind tief unter den weichen warmen Bauch der Alten und war überzeugt, das Meinige getan zu haben. Aber da blieb wohl noch viel zu lernen. Es dauerte ein paar Minuten, während deren ich in beglückter Meditation vor dem Gänsest sitzen blieb, da ertönte unter der Weissen hervor, wie

Opslag fra Walter Robert Corti, *Geliebtes Tier*, illustreret og tilrettelagt af Hans Falk. Zwingli, Zürich 1956.

Frutigers Univers, der leveres såvel i håndsats som på Monotype og Lumitype.)

Antallet af bøger sat med Lino- og Intertype-skrifter er forholdsviis ringe. Også ved disse systemer er Garamond antikva den foretrukne skrift, fulgt af Baskerville og Janson i beskedent omfang.

To bogskrifter stammer fra schweiziske kunstnere; for det første grafikeren Walter Diethelms noget kraftige og fremmedartede Diethelm antikva fra 1945, for det andet Jan Tschichold's Sabon antikva, som er under udsendelse, både som

aus und zog sich an die Seite der Bude zurück. «Du hast aber Mut in deinem knochendürren Leib, Gör! Stimmt's nicht, Freunde?»

Dies letztere war an die Arbeiter gerichtet, die den Lastwagen fertig beladen hatten und jetzt zuhörend dabeistanden.

«Sie ist dir gewachsen, alter Junge», erwiderte einer von ihnen grinsend.

Der Fuchs klaffte wieder und rief dann hinter die Bühne hinunter: «He, Ali! Komm mal 'n Moment rauf und sieh, ob du der hier Angst machen kannst.» Das Oberteil eines wirrhaarigen, scheußlich und doch rührend aussehenden Riesen tauchte langsam von unten auf und blickte Mouche starr an. Sie konnte nicht anders, sie mußte ebenso zurückstarren.

Monsieur Reynardo übernahm die Vorstellung: «Das ist unser Riese Alifanfaron – kurz Ali. Ali, dies ist Mouche, sie ist toll nach mir.»

Mouche wollte schon unwillig erwidern: «Das bin ich nicht», entschloß sich aber dann doch, es dabei bewenden zu lassen und abzuwarten, was nun geschehen würde. Der Riese schien sich verzweifelt auf etwas zu besinnen und sagte endlich mit sanfter, freundlicher Stimme: «Ba-be-bi ... Nein doch – Ba-bi-

Opslag fra Paul Gallico, *Kleine Mouche*, med tegninger af Hanny Fries; typografisk tilrettelægning, Max Caflisch. Ex Libris, Zürich ca. 1956.

liniesats og enkeltbogstavsats, en skrift i stil med Claude Garamonds oprindelige antikva, henholdsvis Robert Granjons kursiv.

Egentlig måtte man her også nævne Adrian Frutigers antikvaskrifter *Méridien* og *Apollo*, men de er ikke repræsenteret i schweiziske trykkerier.

På grund af maskinsatsens næsten enerådende stilling har håndsatskrifterne idag næsten kun betydning som fremhævelsesskrifter. I mange henseender må dette beklages, ikke mindst med henblik på bibliofile værker, hvor man stiller de højeste krav til udførelsens omhu, krav som netop håndsætning på fortrinlig vis kan honorere. Men selv bibliofile værker sættes

nu om dage mest på maskine, hvad der uundgåeligt medfører en vis kvalitetsforringelse. Har man oven i købet med en maskinsætter at gøre, der næppe bekymrer sig om, hvad han laver, kan man have sin møje med at opnå eller opretholde et anstændigt niveau.

Som glimrende eksempler kan nævnes Aargauer Tageblatt's udgave af Højsangen, sat med Centaur antikva og Arrighi kursiv, eller to arbejder fra Benteli i Bern: Maurice de Guérin's »Le Centaur«, sat med Centaur, og »Der Frieden« af Aristofanes, sat med Van Dijk antikva.

Forskelle mellem tekstbøger og billedværker

Ved tilrettelæggelsen af skønlitterære og videnskabelige publikationer foretrækkes oftest symmetriske løsninger; derimod er der en vis tilbøjelighed for at anvende en fri asymmetrisk form

Opslag fra Der gestiefelte Kater, illustreret og tilrettelagt af Hans Fischer. Büchergilde Gutenberg, Zürich 1957.

Und schon stand der Riese als Elefant da, und der Kater durfte auf seinem Rüssel schaukeln. - Das ist lustig, meinte der Kater, aber schon brüllte der Riese wie ein Löwe, und - war einer. - Wunderbar! - rief der Kater, obwohl er fürchtbar Angst hatte, aber kannst du dich auch in ein kleines Tier verwandeln, zum Beispiel in eine Maus? Da brüllte der Löwe: - Ja! - und war verschwunden, und ein kleines Mäuschen sprang über den Boden. Wer war das? Der Zauberer! Darauf hatte der Kater gewartet! Mit einem Sprung fing er die Maus und fress sie auf.

inden for et stramt skema ved kunstbøger og billedværker (se ovenfor side 107).

Læseren har vænnet sig til visse normer: han venter at finde de forskellige bogkategorier i bestemte størrelser, og ved den almindelige »læsebog« er håndterligheden afgørende. De falske pragtudgavers tid er forbi, både de overdrevne formater og det farvestrålende, prunkende udstyr – selv om der ganske vist endnu i 1964 udkom en bibel af denne art! – læseren vil orienteres sagligt. Og alligevel er det forbløffende, hvor meget spillerum bogtilrettelæggeren har, selv ved midteraksetypografi: bortset fra serier behøver ikke to bøger at være ens. Højeste princip er at tjene læseren, at organisere læsestoffet så klart og behageligt – eller så praktisk – som muligt.

Hvor hovedvægten ved læsebogen ligger på tekstens »servering«, læseligheden, så er det bærende element ved billedværket den hensigtsmæssige disponering af billederne, hvorimod teksten tjener som et oplysende supplement. Her danner nu anvendelsen af »skematypografi« basis for anbringelse af det mest forskelligartede billedmateriale, især når det drejer sig om et progressivt skema. (En af de første, der arbejdede efter dette princip, var Paul Renner, skaberen af Futura, der i 1928 anvendte den daværende nydannelse i den schweiziske turistcentrals tidsskrift »Die Schweiz«.) Anvendelsen er rimelig, så længe man ikke gør læsningen af den forklarende tekst besværlig, enten ved at sætte den for bredt eller ved at undertrykke den nødvendige inddeling, så at læseren har ondt ved at orientere sig.

At »skematypografi« også kan være en fare, skal her kort strejfses. Typografi kan, hvis den skal være god, ikke ganske simpelt indskrives i en kvadratisk eller rektangulær flade, der dikterer et forudbestemt sideforhold. Bogtypografi er ikke så

På modstående side to opslag fra Markus Kutter, Schiff nach Europa, typografisk tilrettelagt af Karl Gerstner. Niggli, Teufen 1957.

Bei seinem Aufenthalt in New York Anfang März (jetzt war es Ende August) hatte er sich über Schiffe erkundigt; die Vertretung der Italian Line war damals noch durch die American Export Lines, unten am Broadway, besorgt worden. Er hatte ein amerikanisches Schiff nehmen wollen, sicher fast sicher; man ist ihm dann zur Andrea Doria, dass das ein Italiener war, hatte er erst nachher gemerkt, es war ja auch egal... bis über den Luch hinaus hatte er eine Besprechung gehabt über einen Auftrag für Freiluft-Kinderärten. Das war der neuzeit Spielen: im Museum of Modern Art plant sie eine Ausstellung der erstpräsentierten Projekte: merkwürdige röhrenartige Gebilde, Gitterstäben, das reinste Klyptoth - das Beste war, dass mehrere Projekte, so die Mützen aus den standardisierteren farbigen Platten, Arbeiten in Zement vorzuziehen. Das zurückzuführen - dass ihn auch niemand diese Idee abnahm, er noch immer selber primitiv mit Sandsteinen und ohne chemische Kenntnisse experimentieren musste! Nur sein Vorgesetzter begriff die Tragweite der Sache, hatte das heilige Feuer im Leib und machte Überreden. Einzelne - den Auftrag hatte er ziemlich sicher in der Tasche, für dafür besaß sonst niemand Verstande. Darauf kam es im Builnaas an: immer die Türe wählen, durch die keiner geht (zum Beispiel auch nach Europa, in Schweden ist das ein Vater aus der Firma geworden hätte. Um vier Uhr sah er Virginia, im Comedone natürlich - zu spät, wie er immer wieder auf diese mondänen Plätze kam, wenn er aus dem Kopf schnell einen Verabredungsort angibt. Als ob er das erste Mal in New York wäre, wie einer aus Kansas, und seinen Fahrplan nach den Insassen in der Tribüne zusammenstellt! Es fällt mir die Geschichte mit Virginia überhaupt: er nicht, aber sie respektierte in ihm den verheirateten Mann, sie liess es sich auf seine Richtung etwas kosten, dass er verheiratet war - verrückt, dass er trotzdem immer wieder anrief und jedesmal, wenn er in New York war, in ihrem Studio an der 98. Strasse (Ost) landete, wie ein Liebhaber und doch seit Jahren kalmer Herr. Salf mehr. Auch in der Versicherung, in der Virginia Office war (schwarze Telefonhörer in ihrem dunkel lackierten Figuren - via perfekte Amerikanerin - Isalter), ist sich nicht, sie liess sich auch nicht merken, dass sie älter wurde: Sie hatte eine Art, mit ihm zu reden, die ihn vollkommen still legte, er wusste jeweils selber nicht mehr,

was er von ihr wollte. So blieb alles resultatlos; auch in Virginias Studio zu übernehmen (Lieber, ich habe nicht die geringste Lust, noch einen Taxi zu nehmen), brachte ihn keinen Schritt weiter.

Er hatte vom Luch im Vanderbildt einen Wagen ruhm müssen, er hätte ihn nicht mehr gereicht, obwohl er den Subway liebte als die Ader, durch die alle Blutskörperchen der Stadt von Zeit zu Zeit zu pulsieren hatten. Virginia hätte nicht gewarnt: Meine Zeit ist nicht länger als deine - und überhaupt liess er die Leute nie warnen. Er bewunderte die Pünktlichkeit seiner Natur oder besser: wunderte sich darüber, dass er gar nicht anders als pünktlich sein konnte, lieber etwas zu früh, der Gedanke einer Verspätung erregte ihn Übelkeit. Demum liess er sich keine Zeit auf der Schiffagentur, auch hatte er die Penalanter, mit der andere Leute sich eine Rabe bis in alle Einzelheiten abgeben lassen - noch die Hotels reserviert. Das war eine ungehörige Selbst-Aufmerksamkeit, eine unerschöpfliche Sorge um die Zukunft der eigenen Person. Reisebüreau hatten keine speziellen Berater zu sein, er wollte nicht Belehrung, Hilfe, schon reisten ihn Traveler-Checks, Und Kabinen-Klasse, dass Betty (Betty - wie? Ihr Mann war Mexiko gekürrt, es hatte ihn rasend gemacht, dass Betty (Betty - wie? Ihr Mann war Nasenspitze, dabei ein lieber Kerl! dass er die Hand auf ihren Nacken legte, wo er das nicht zu schwere Halsband spürte, war das Äusserste - aber sie hatte ihn erheitert, belustigt, wie er es seit langem nicht mehr für möglich gehalten hatte - wohlverstanden: seinetwegen, die andere waren schon auf der Höhe, aber er nicht mehr, seit Jahren, er meckte sich selber nicht mehr austreten auf eine eigentlich sehr gemächliche Weise, aber nichts desto weniger Tag für Tag) es hatte ihn also rasend gemacht, dass Betty ihn jeden Abend mit in die Kabinen-Klasse schleppte, weil es dort tatsächlich amüsant war. Aber sie tat es, wie man nach Harlem geht: mit einem Mann nicht das geringste zu tun hat, ihn will nur sein Vergnügen an ihnen haben, wie sie sich vergnügen, kessagen inkognito oder wie in einem Zoo. Und das geht nicht, nicht mehr, das war für ihn nicht eine Frage der Moral, sondern des Stillsitzens - bitte: wer betrachtet noch Menschen in Käfigen? Wäre er Präsident der Vereinigten Staaten gewesen, er hätte als erstes diese idiotischen Indienstörter aufgehoben.

wer mir das Meer

Die ersten Tage lief ich, ein Schindelmännchen, das ausbrech Kränchenwäster. Zwei Tage lang sah man mich höchstens die Dialektler. Ich bin, was ich bin. Die DPs, frage umsonst der anschließend ihr ausgehen. Er zeigte mir den Weg in die... Er erzählt mir einer Geduld und hinweg, die hoch... Jungen, dass er eigentlich hoffte, sie werden sich in Genoa... am Pie... oder weigern ein... grünen Kopf. Für wen blüht er mich eigentlich? Er stand auf... Bezaunung? Die Frage war die... gestillt. Ich erzähle ihm...

um herauszufinden, was es eigentlich gerne tut, bringt Collegemädchen sich im heissen Bad bei- nahe um.

Schuld daran war der Enghelblicher, der sagte er aber... lehrreichen Wort, ich habe keine Leidenschaft für nichts, ich... ich ein unerschöpfliches... (Hilf, ich sagte)

Das Magazine zu lesen, ich wollte mir... Brevier ständig... Sonntagabend, war die... sofort ans... Collage, ich könnte es... nachahmen.

wer bist du, Flora? ich bin eine fatale Frau

Du bist nichts zur Sache, Flora, sagt Gordon. Ich will dir das Schiff zeigen. Du hast eine falsche Perspektive, was... Torschlüßel auf dem... einin, auch... Torschlüßel... die Welt nicht, Flora. Wir werden sie... was die Leute bitten, dass sie uns... Wert du schon im... besser. Jason hat... besser auf sich... Blumen...

seg, Flora. komm, Flora, mach mit.

Hauben sack Gordon

ligetil, at man kan magte den med blotte tal. Den kræver mere indfølelse hos tilrettelæggeren (a) over for forfatterens tankebaner, (b) over for det foreliggende emne, (c) over for læserens behov, og (d) over for de produktionstekniske krav og muligheder. Hvad det sidste punkt angår, kræver typografien af sin dyrker vel først og fremmest evne til at underordne sig, på den anden side kalder den i rigt mål på de skabende evner. Imellem disse to poler virker typografen, hvis fornemme pligt det er at tjene læseren. Er han ikke besjælet af vilje hertil, vil han heller ikke evne at skabe noget blivende.

Det noksom bekendte kvadratiske bogformat fejrer for tiden triumfer. Enhver typografspire eller amatør må prøve det for at være med på noderne. Som oftest bliver resultatet da et forsøg uden virkning. Til billedværker, hvor der forekommer illustrationer både i høj- og tværformat, og som man læser ved et bord, kan kvadratiske formater endda gå an, men som tekstbøger eller håndbøger er de uformelige, uhåndterlige – endnu et bevis på, at bøger skal være praktiske brugsting og ikke tredimensionale prydenstande, hvis ikke de skal fjerne sig fra deres egentlige formål. Utvetydige høj- eller tværformater virker i reglen mere behagelige og er da også i almindelighed de foretrukne i Schweiz. I øvrigt vil økonomiske overvejelser tit afgøre sagen, da kvadratiske papirformater bliver dyrere end de rektangulære, der fremkommer af standardplanoformater.

Materialerne

a) *Papiret*: Epidemien med de blændende kridhvide papirtyper greb Schweiz for en halv snes år siden og har grasseret siden, ikke blot inden for offset- og kunsttryksorterne, men også for værktryk-, ja endog bøttepapir, beregnet for rene tekstbøger. Det varer nok endnu nogle år, før denne kræftskade er forsvundet. Ganske vist har de førende forlag forlængst

lærredsindbundne bog støttes vistnok af boghandlerne, da et slidt eller defekt smudsomslag til et lærredsbind uden videre kan udskiftes, hvad der jo ikke gælder omslaget til en hæftet bog. (Den fransktalende del af landet har derimod bevaret sin kærlighed til hæftningen, omend der nu og da udgives lærreds- eller på anden måde indbundne bøger.) Som overtræksmaterialer ses desuden kunstlæder og plastic, som dog ikke har kunnet fortrænge det traditionelle lærredsbind, når det gælder den almindelige tekstbog. Udgaver i skind forekommer vel nu og da (klassikere), men som enkeltfænomener og så naturligvis som specielt indbundne bøger.

Bogbindets typografi

Gang på gang lader udformningen af trykket på bindet meget tilbage at ønske. Beklageligt ofte ser man ynkelige løsninger

Opslag fra *Les IV joies de mariage*, med litografier af Marcel North. La Baconnière, Neuchâtel 1957.

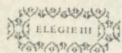
Le bonhomme s'en va souper: on lui apporte de la viande froide, qui n'est pas seulement demeurée des comédiens, mais est le demeurant des matrones, qu'elles ont tripatouillé à journée, en buvant Dieu sait comment. Ainsi s'en va coucher en tout souci.

Or s'en vient le lendemain bien matin voir la dame, et lui demande comment il lui est, et elle lui dit qu'il lui est un peu amendé devers le jour, mais qu'elle ne dormit de toute la nuit, combien qu'elle a bien dormi. «M'amie, fait-il, il faut aviser quand vous relèverez; il y a quinze jours que vous êtes accouchée. M'amie, il faut regarder au moins perdre, car les dépenses sont grandes. — Ha a! fait la dame, maudite soit l'heure que je fus onques née et que je n'avortai mon enfant! Hélas! il n'y a encore guère que je suis accouchée, et ne me puis soutenir, et il vous tarde bien que je sois déjà à patrouiller par la maison à prendre la peine qui m'a tuée. — Quoi, des, fait-il, dame, vous avez tort. — Par Dieu, fait-elle, sire, vous voudriez que je fusse morte, et je le voudrais aussi. Et, par ma foi, vous n'avez que faire d'être en ménage.»

Lors vient une des matrones qui gardent la dame, et dit ainsi au prudhomme: «Monsieur, ne l'ennuyez point de parler, car c'est grand péril à une femme qui a le cervel vide et est faible et de petite corpulence.» Lors elle tire la courtine.

38

ELEGIE

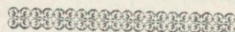
QUAND vous lirez, ô Dames Lionnoises,
 Ces miens écrits pleins d'amoureuses noisies
 Quand mes regrets, ennuis, despit & larmes
 N'orrez chanter en pitoyables carnes,
 Ne peuliez pas condamner ma simplessie,
 Et jeune erreur de ma sole jeunesse,
 Si c'est erreur: mais qui desfont les Cieux
 Se peut vanter de n'estre vicieux?
 L'un n'est content de sa sorte de vie,
 Et toujours porte à ses voisins envie:
 L'un forcenant de voir la paix en terre,
 Par tous moyens tache y mettre la guerre:
 L'autre croyant pourroit estre vice,
 A autre Dieu qu'or, ne fait sacrifice:
 L'autre sa Joy parjure il emphaira

à dessein

A decouvrir quelcan qui le croira:
 L'un en mentant de sa langue le garde,
 N'ile brocari sur l'un & l'autre darde:
 Je ne fais point sous ces planettes me,
 Qui ni'ussent pà tant faire infortunee.
 Onques ne fait won ail marri, de voir
 Chez mon voisin mieux que chez moy pleuvoir.
 Onq ne mis noisje ou discord entre amis:
 A faire gain iamaiz ne me fontis.
 Mentir, tromper, & abuser autrai,
 Tant n'a despit, que mesdire de lui.
 Mais si en moy rien y ha d'imparfait,
 Qu'on blame Amour: c'est lui seul qui l'a fait.
 Sur won verd aage en ses laqs il me prit,
 Lors qu'exercay mon corps & won esprit
 En mille & mille ceures ingenieuses,
 Qu'en peu de tems me rendit ennueies.
 Pour bien savoir avec l'esguille peindre

à l'usage

MISE EN SOUSCRIPTION

LOVIZE LABÉ

Elégies & Sonnets

CHEZ ALAIN BERLINCOURT
 À BERNE

Oplag og titelblad – fra prospekt – fra Lovize Labé, Elégies et Sonnets, tilrettelagt af Max Caffisch. Alain Berlincourt, Bern 1961.

eller almindelig forsømmelse af bindet til fordel for smuds-
 omslaget, som gerne tegnes af de bedste grafikere, medens der
 ikke ofres bindets typografi nogen som helst opmærksomhed.
 Det bogtrykte rygfelt af papir, som Jakob Hegner (fra Helle-
 rau) igen har gjort salonfåhigt hos os, ses også tit på lærreds-
 bind fra Walter-Verlag i Olten. Denne enkle, sobre løsning
 skulle nok være mere fornuftig end de mange utilfredsstillende
 guldtryk, hvoraf de færreste udføres i ægte guld, og som meget
 hurtigt oxyderer eller falder af. Ganske vist anvendes i dag
 mest antioxydfolier, men disse kan aldrig erstatte ægte guld.
 Som endnu en ulempe må nævnes, at forgyldningen ofte ikke
 er dyb nok og urent udført, hvilket dog delvis kan hidrøre fra,
 at stemplernes kvalitet er gået tilbage. At holde øje med alle
 disse ting hører med til bogtilrettelæggerens eller bogfremstil-
 lerens pligter, ligesom han må sørge for, at også smalle bøger
 forsynes med rygtitel – på dem, der skal stå op i reolen, an-

bringes den som regel på tværs eller nedefra og op, medens de, der skal ligge ned, får rygtitler, der begynder foroven.

Smudsomslaget

Det er allerede nævnt, at smudsomslaget er genstand for den allerstørste omsorg fra forlæggerens side. Skønt det ikke i egentlig forstand hører med til bogen og i hvert fald er dens mest forgængelige bestanddel, har reklamen og afsætningen forlenet det med en så umådelig betydning, at det i mange tilfælde går i arbejde, inden manuskriptet er sætteklart, eller endog før den sidste linie er skrevet. Salg og reklame sætter ind så tidligt, at forlæggeren på grundlag af tallene fra de indgåede bestillinger er i stand til at fastsætte eller ændre det

Opslag fra Hans Jakob Christoph von Grimmelshausen, Simplicius Simpli- cissimus, tilrettelagt af Max Caflich og illustreret med raderinger af Max Hunziker. Flamborg, Zürich 1963.

104 DAS ZWEITE BUCH: DAS ICHTERHENDS CAPITEL

Spil war. Vor das hantliche Spinnarregime dertu in mit auf Fouage reuen. Fiedt vomeit und dertuella maximata. Das Fouageere aber in nichtt adere, als daß man mit großer Mähe und Arbeit, nach offrecht also Lieb- und Lieba- geführ hantzu auf die Dierst zuweilen, dinstu, wucht, wucht, stant und stant, wie man hant, stult und veracht die Baureu, in schiedert wold gar ihre Mähe. Wähen und Tücht. Und wann die ertem Baureu die Dint nicht gefällig wold oder in sich etwas erziehen dertu, ruen oder den andern Fouageere stant, wücht Arbeit auf die Finger zu köpfen, wie es den dantem dertu- gleiches Güt in Herten nicht güt, es hant man st in andert, wenn man sie her, oder wüchtler als wüchtler ihre Hüert in Hant pa Himmel. Mein Herr hatt kein Wald, twi dem die Art Kräger keine Wücht nutzlichen pflegen, kri- gen Tag, keine Kammertiere, keine Koch, hantegere aber einem Hantem Reuehous und Jungen, welche ihn und seinen Pflichten abwarten, und schüert er sich selbst nicht, in Reil er sende oder dertuere Futter Fertu- schäden. Er schüf dertuere auf Stroh oder auf der blauen Erd und bedücht sich mit setzau Baureu, daber aber mit auf die Müttelstert auf seinen Käntern hantegere, dertu er sich in getragene nicht schüert, sondern doch dant Jacht, wenn ihn jemand eine hertuise. Er zog keine Hauptbaer und einen herten Schweiter Baer, welcher ihn wold zuzuzen hant, wold er sich selbst in Baumhäuser zu hertuere und dertu auf Kuchschal anstapfen pflegt. Wa- werte er man, wie güttere, keine Grundten güttere, so wücht er selbst von die Seeren und dertuere, die in hantem, gütlich gütlich und dertuere. Wie waren dertuere rüch, sondern bald her, bald dertu bald isten wir ein, und bald wücht sie ergrünten. In gar wücht Pöckel, der Hantem Hant zu ergrüen, hantegere feter- che Mähdert nach stult, als wüchtler man man- che Krause abgute und nach Känt schücht. Dertuere unartige Leben schüert man güt nicht, daber wüchtler sie sich in vortiglich wider nach. Hantem Mähe großen Kräu wold, daß ich mit den Baureu nicht erlich hant- te und nach gleichem wie jededertem hert- wüchtendert, plegen, wüchtgen und jagen lassen

¹ Baum. ² Laue. ³ profunde hant. ⁴ man sie hantte, daber hantwücht. ⁵ in hant hant. ⁶ dertuere hantem in hantliche dertuere.

mahe. Die große Kräuere, die man Obster mit sie hant, wold, daß ich die auf Tench un- gen und wie andere Kräueregenen anstapfen wücht, in zwei stant gütliche, daß wüchtler ich stantem wücht dertu Obstrigen¹, daß die reue Tücht hantegere mit ich lang gütlich hant hant- wücht und meidem Herrn die Gwücht, dertu er sich hant, wücht er haben, wold ich aber das auf Fouage er reuen nicht nicht war. Die wücht mit in dertu ich in, daß ich nicht stantem Herrn Gütte er erbe, wücht er mit wider im Kuchschal in ertu. Hantegere hant hant, mit viel größeren Kräueregen, als ich reue- plegen. Und wold hantem Herrn Mand nacht che- wücht war, bedücht ich in maner Kräueregen dertu wüchtler. Gütlichschücht. Demnach mu's aber mit stert in Salt, Schande und Gwücht man- gütlich, wücht ich seinen Hantwücht nach stant, unacht dertuere Tag und Nacht, wie ich mit gütter. Maner stantem hant², wüchtlich wold ich den Frühling wider erliche hant. Als ich mit wider im Wald reuen wücht, nach ich nicht wold, die Schaf und Kuchschale, dertu es wold unter Quartier lag, fette hantegere- schücht, daber nicht hant in stant Gwücht mer hantem. Solches stult ich den Obstru- gefällen. Als ich mit dant unartig, hant ich, da es dertu wücht, nacht gar wold stantem in die nächsten Wald.

DAS ICHTERHENDS CAPITEL

Simplicius ergründiget eine par Baer und wird dertu auf die hantliche Wüchtler.

Mein Hantem und Wücht wücht aber allem An- sehen nach in Mähe in Kräu, in so schücht, daß ich nicht hantegere, ich wold mit zum Vortlich güt- hertu, dertu ich wie wücht hantem. In den Kräuere hantegere, es erlichantem wücht wüchtler Schattpöckel³. Dertuere veruont die Zwölf, ewen Baureu an mir gefüggen in haben, wold er bei hantem Nacht nicht hantem. Ein Wald nicht hantem und nicht gütlich dertuere man hantem an stant gewücht. Ein im Wald hantem führen lassen, Als nach dertuere dertuere und in wüchtlich stantem wücht, wücht der eine Keil karawöl Güt und man haben. Zu schücht dertuere stant Güt und man haben. ¹ man die hantem hantem. ² man die hantem hantem. ³ hantem hantem. ⁴ hantem hantem. ⁵ hantem hantem.

seur Hantem stant dem Feuerst nicht wold er, mich in stantem, fragte. Wücht hat die Hant die Gütliche Schücht er aber wücht lang Kräu und die lange hantegere in maner Kräu (die er von Hantem gütlich), wüchtlich und wüchtlich die hantegere Kräu (welche ge- wüchtlich der Feter Hant hantem, wenn man sie in der Fouage erliche) gewücht wücht, re- wücht er, daß er hantegere. Solches hantem ich gütlich. Dertuere stantem ich, aber er sich wider erliche oder wüchtler hantem, wücht man Kräu mit hantem Hantem dertuere, daß es schüertem, als wenn ich dertuere wüchtler hantem Schwert gütlich wücht, und wüchtler ich mit erlichentlicher Sonnen. Dertuere hantem ich wold die und dertuere Gwücht die hantem

wüchtler in, welches dertuere nicht erlichent- liche, daß er sich nicht durch hantem und Stantem er gütlichent dertuere, als wenn sie das hantem Feuer gütlich hantem. Die hantem hantem hantem dertuere schücht, daß ich hantem, wold ich gütlich in die Stant, Stant, Stant und hantem hantem und nach dertuere hantem, wüchtler sie sich dertuere wüchtler auf. Solches wüchtler sie, bis ich hantem nach hantem, ich aber hantem hantem in schücht, daß ich hantem wüchtler hantem dertuere, wüchtler ich in maner wüchtler hantem hantem hantem hantem wüchtler sie. Als nach hantem abwegig hantem wüchtler, wüchtler ich über die Feuerst, das hantem ich nicht, wold ich hantem mit dem Gwücht hantegere bis den Kräuere gütlich hantem. Da ich

höchst gerechten Wunaches eingenommen ist, durch spätere Bedenklichkeiten von da und dort her sich viel seltener als die Mäuser irremachen lassen, hielt fest an ihrem guten Glauben und hatte eben jetzt im Wagen wiederum Veranlassung, denselben zu verfechten. Sie tat's, in ihrer fröhlichen und blühenden Manier, mit doppelter Gefisstenheit, da Mozarts Stimmung im Verlauf des vorigen Gesprächs, das weiter zu nichts führen konnte und deshalb äußerst unbefriedigend abbrach, bereits merklich gemunken war. Sie setzte ihrem Gatten sofort mit gleicher Heiterkeit umständlich auseinander, wie sie nach ihrer Heimkehr die mit dem Prager Untertnehmer als Kauf-

preis für die Partitur akkordierten hundert Dukaten zur Dekkung der dringenden Pensen und sonst zu verwenden gedanke, auch wie sie zufolge ihres Blats den kommenden Winter hindurch bis zum Frühjahr gut austarieren huffte.

«Dein Herr Bondini wird sein Schäfchen an der Oper scheeren, glaub es nur; und ist er halb der Ehrenmann, den du ihm immer rühmt, so läßt er dir nachträglich noch ein artiges Prozentchen von den Summen ab, die ihm die Bühnen nacheinander für die Abschrift zahlen; wo nicht, nun ja, gottlob, so stehen uns noch andere Chancen in Aussicht, und zwar noch tausendmal solidere. Mir ahnet allerlei.»

«Heraus damit!»
«Ich höre unlängst ein Vögelchen pfeifen, der König von Preußen habe einen Kapellmeister nötig.»
«Oho!»

«Generalmusikdirektor, wollt ich sagen. Laß mich ein wenig phantazieren! Die Schwachheit habe ich von meiner Mutter.»

«Nur so! Je toller, je besser.»
«Nein, alles ganz natürlich. - Vornweg also nimm an: übers Jahr um diese Zeit ...»

«Wenn der Papst die Grete freit ...»
«Still doch, Hanswurst! Ich sage, auf's Jahr um Sankt Ägidii muß schon längst kein Kaiserlicher Kammerkomponist mit Namen Wolf Mozart in Wien mehr weit und breit zu finden sein.»

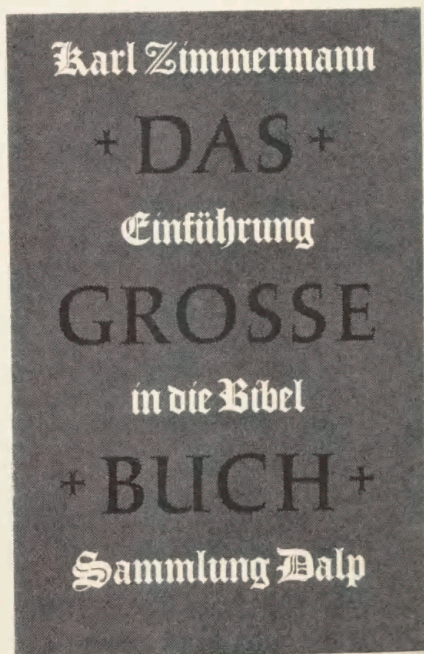
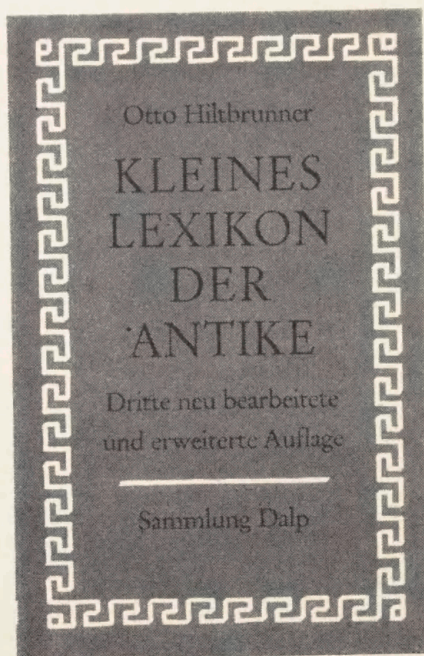
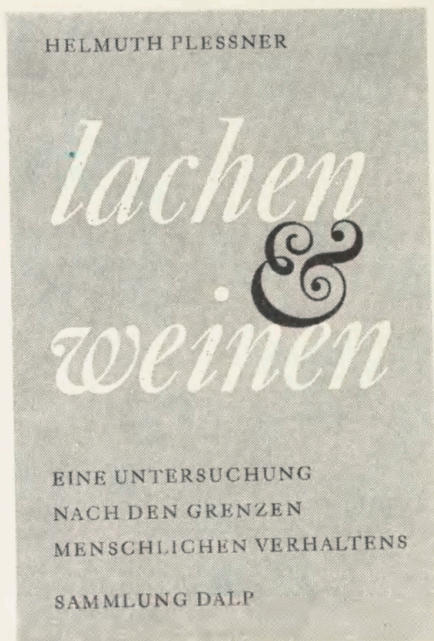
«Heiß dich der Fuchs dafür!»
«Ich höre schon im Geiste, wie unsere alten Freunde von uns plaudern, was sie sich alles zu erzählen wissen.»

«Zum Exempel?»
«Da kommt zum Beispiel eines Morgens früh nach neun schon unsere alte Schwärmerin, die Volkstett, in ihrem fruchtigsten Besuchstumschritt quer überm Kohlmarkt hergesegelt.

Oplag fra Eduard Mörike, Mozart auf der Reise nach Prag, tilrettelagt af Max Caffisch med pennetegninger af Felix Hoffmann. Flamberg, Zürich 1963.

endelige oplag. Visse forlag kendes ligefrem på deres smudsomslag, særlig omslagene til serier eller samlingsværker. Det rent typografiske omslag er ikke så talstærkt repræsenteret som tidligere; mere og mere tager grafiske løsninger overhånd. Forlæggerne foretrækker i stor enighed effekter med stærke farver på højglanspapir, og hvis man i den glitrende strøm af glansfolie, lak og farve en sjælden gang træffer et typografisk udformet omslag, føles det ligefrem velgørende. På kunstbøger ofres der ofte et udstyr, der ikke altid svarer til typografien inde i bogen, og man mindes ofte talemåden »ausßen fix und innen nix«.

MAX CAFLISCH

Smudsomslag til Sherwood
Anderson, *Dunkles Lachen*,
tilrettelagt af Theo Frey,
Walter, Olten 1963.

SHERWOOD ANDERSON
DUNKLES LACHEN
ROMAN

De illustrerede bøger

I forhold til det samlede antal af bøger udgivet på schweiziske forlag må antallet af kunstnerisk illustrerede værker nærmest betegnes som lille. Dette kan simpelthen hænge sammen med, at mange af kunstnerne har nok at bestille og foretrækker mere indbringende opgaver, dog må hovedansvaret uden tvivl tilskrives forlæggerne. Alligevel kan vi med stolthed nævne nogle bogillustratorer af international klasse: Gunther Böhmer, Alois Carigiet, Hans Erni, Hans Fischer†, Felix Hoffmann, Max Hunziker og Imre Reiner.

Fire smudsomslag til Sammlng Dalp tilrettelagt af Max Caffisch. Francke Verlag, Bern.

MAX CAFLISCH

Blandt disse turde Felix Hoffmann fra Aarau kaldes den alsidigste: hvadenten han arbejder med blyant, pensel, kridt, farve, gravstik, kniv eller radérnål, altid overraskes man glædeligt over det fuldendte ved hans arbejder, hans tankers bevægelighed, hans rigdom på ideer. (Ikke uden grund har Gotthard de Beauclair i Frankfurt så ofte givet ham opgaver). For denne artikels forfatter er samarbejdet med ham hver gang en berigende oplevelse. Foruden de mange illustrationer til børnebøger og eventyr er det frem for alt hans illustrationer

Opslag fra Angelus Silesius, Geistriche Sinn- und Schlussreime, tilrettelagt af Max Caffisch med kobberstik af Moehsngang. Bogens ubeskårede format er 56,5 × 38 cm. Angelus-Drucke, Bern 1964.

Die Geis' theils allzeit frei
Schließ mich, so streng du willst, in tausend Eisen ein.
Ich werde doch ganz frei und ungefesselt sein. [15. 101]

Die Freiheit
Du edle Freiheit, du! Wer sich nicht dir ergäbet
Der weiß nicht, was ein Mensch, der Freiheit liebet, liebet. [16. 102]

Das Kerker ist die Welt
Die Welt, die hält dich nicht, du selber bist die Welt,
Die dich in dir mit dir so stark gefangen hält. [16. 103]

Ein Dämon ist die Zeit
Sich nur fein unter dich, du fleuchst den Blitz der Zeit.
Was meinst du dann zu schaun in Blitz der Ewigkeit? [16. 104]

Der Geist ist wie ein Stein
Mein Geist ist wie ein Stein, er ahnt dem Wesen nach,
Von dem er umgestand und anfangs ausgehnt. [16. 105]

Der Adler flieg hoch
Ja, wer ein Adler ist, der kann sich wohl erschwingen
Und über Seraphim durch tausend Himmel dringen. [16. 106]

*daß der Mädchen unzählbar viel,
 Doch nur eine ist sie, mein Täubchen, meine Traut.
 Sie ist die Einzige ihrer Mutter,
 die Auserwählte derer, die sie gebar.
 Es sahen sie die Mädchen und priesen sie,
 die Königinnen und Nebenfrauen, und lobten sie.*

*Wer ist sie, die da herabschaut wie die Morgenröte,
 schön wie der Vollmond, rein wie die Sonne,
 fürchtbar wie Herrscharen?
 Ich stieg hinab in den Nijlgarten,
 mich zu ergötzen an den Blüten im Tal,
 zu sehen, ob der Weinstock gesproßt,
 ob die Granaten in Blüte stizen.*

*«Wende dich, wende dich, Sulamitin!
 Wende dich, wende dich, daß wir dich bewundern!»
 «Was bewundert ihr an der Sulamitin
 beim kriegerischen Tanz?»
 «Wie schön sind deine Schenkel in den Schuben,
 du Edelgeborne!
 Die Biegungen deiner Hüfte sind wie Halbeschnede,
 gefertigt von Künstlerhänden.
 Dein Schoß ist ein verschlossenes Becken;
 nicht mangle der Mischtrank!
 Dem Leib ist ein Weizenhaufe,
 umgeben von Lilien.
 Deine Brüste sind gleich zwei Becklein,
 Zwillingen der Gazelle.
 Dein Hals ist wie ein Turm von Elfenbein,
 dein Haupt auf dir gleich dem Karmel.
 Deine Augen sind wie die Teiche zu Hesbon
 am Tor Bath-Rabbim.
 Deine Nase ist gleich dem Libanusurm,
 der gegen Damaskus schaut.
 Die Flechten deines Hauptes sind wie Purpur;
 ein König legt gefesselt in den Schlingen.*

Opslag fra Das Hohe Lied – Salomons Højsang – tilrettelagt af Max Cafilisch med farvetræsnit af Felix Hoffmann. Skriften er 24 punkt Arrighi kursiv. Zwingli, Zürich 1964.

til bibliofile udgaver, der bedærer og vidner om hans virtuositet (Balzac: »Die lässliche Sünde«, Andersen: »Der standhaftige Zinnsoldat«, Mörike: »Mozart auf der Reise nach Prag«, »Das Hohe Lied«).

Max Hunzikers raderinger til Grimmelshausens »Simplizissimus«, der udkom under krigen, udsendtes påny i 1963 med talrige nye illustrationer i en veltilrettelagt antikva-udgave. En fin kunstnerisk bedrift er også Max Hunzikers farveraderinger til André Gides »Die Heimkehr des verlorenen Sohnes«. Kunstnere som Gunther Böhmer, Alois Carigiet og den højtbegavede, alt for tidligt afdøde Hans Fischer (Fis) tør man formode, at læserne kender, så at det skulle være tilstrækkeligt at nævne deres navne.

Af andre, hvis arbejder er af betydning for den schweiziske illustrationskunst, skal her nævnes vestschweizeren Marcel North og tyskschweizerne Charles Hug, Hans Falk, Kurt Wirth, Max von Mühlennen, Rudolf Mumprecht samt træskærerem Emil Zbinden.

Det vil også være på sin plads her at omtale Schweizerische Jugendschriftenwerk i Zürich, som ganske vist ikke udgiver bøger, men smukt udformede hæfter for unge, hvori talentfulde unge kunstnere får lejlighed til at vise, hvad de kan. Forlaget André Gonin i Lausanne har skabt sig et navn ved at udgive luksuøst udstyrede værker med litografier eller raderinger af kunstnere som Hans Erni og Hans Fischer.

Til de illustrerede bøger hører også de talrige fotografiske billedværker, blandt hvilke der findes mønstergyldige eksempler på smagfuld tilrettelægning, såvel i bogtryk som i en- og flerfarvedytryk. I denne boggruppe har Schweiz meget tidligt

Opslag fra Fritz Dürst, Davos und seine Täler, tilrettelagt af Walter Bosshardt med farveillustrationer af Hugo Wetli. Basilius-Presse, Basel 1964.

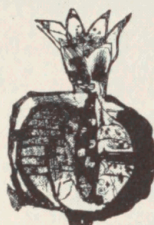
standen, auch die materiellen Teilweise erhalten eine Uebersicht über die Erziehung- und Bewegungseigenschaften lassen sich aufzeigen.
So kennzeichnet der Ringen mit dem tiefsten Problem und die Verfassung der theoretischen Gedanken die gegenwärtige stürmische Entwicklung der Physik.
Anlässlich seiner Aufnahmen in Davos spielte Professor Albert Einstein auch Violin und organisierte die Davoser Hochschulkurse. Zweifellos half er uns, den guten Namen dieser Kurse zu begründen, Kurse übrigens, die von Tausenden aus ganz Europa und aller Gebiete der Wissenschaft, Literatur und der Kunst besucht waren.

CHRISTIAN MORGENSTERN

Kam zum ersten Male im September 1900 nach Davos, und zwar nach einem Aufenthalt in Nürnberg. Er legierte im Sporthotel von Christian De Tschudi. Zuerst fühlte er sich im Davoser Hochtal nicht gerade zu Hause, aber nach einigen Monaten lag er sich so weit ein, daß er Weihnachten frohlich in Erntedankfesten der Familie Turban und der Gäste verbrachte. Die Davoser seiner Kette stimmte ihm musikalisch. Ein Teil für den Hochgebirgsstädter als Geschenk seiner Freunde Friedrich Kayser und Max Pfenhardt, mit einem aufmerksamen Begleitwerk, brachte ihm Größe von der Heimat, aus der dieser eine Wandernde durch seinen drei hundert Meilen. Morgenstern hatte zum Fest des Märchens von dem Mädelchen, der so feine Gabelsternchen hatte, daß er auf den Gedanken kam, die Schilfweiden der ganzen Welt in allerwärts angeordneten Tälern anzufügen und mit ihnen eine eigene dazu gebaute kaiserliche Mühle zu treiben, die mittlerweile bereits gewundene Schilfweiden.

Titelblad fra Aristophanes, Der Frieden.
Bogen, der er tilrettelagt
af Max Caflisch med
træsnit af Imre Reiner,
er sat med 16 punkt
Van Dijk.
Lugano-Ruvigliana
1965.

ARISTOPHANES
DER FRIEDEN

EINE KOMÖDIE

ÜBERTRAGEN VON LUDWIG SEEGER

MIT NEUNUNDZWANZIG HOLZSTICHEN

VON IMRE REINER

kunnet fremvise gode løsninger; her skal blot erindres om fotograferne Gotthard Schuh, Werner Bischoff†, Emil Schulthess og Michael Wolgensinger, hvis fortræffelige værker også må tale for andre. Det ligger i fotobogens natur, at den kræver større formater end skønlitteratur, børnebøger og den meste faglitteratur.

Desuden er disse billedværker takket være papirfladens opdeling i felter glimrende egnede for »skematypografi«. Et af de mest veltalende eksempler på denne udformning er bogen »Garten, Menschen, Spiele«, tilrettelagt af Emil Ruder i 1960. Her er teksten og det uensartede billedmateriale behersket med næsten legende lethed.

Bogtilrettelæggerne

Strengt taget må man skelne mellem bogtilrettelæggere eller -kunstnere og bogfremstillere. En bogkunstner eller tilrettelægger behøver ikke ubetinget at have ansvaret for produktionen, medens omvendt en bogfremstiller kan antage en tilrettelægger udelukkende til bogæstetiske opgaver. Naturligvis er der intet til hinder for, at den samme person udøver begge funktioner. Som de første bogtilrettelæggere, der siden 1930 har skabt schweizisk bogkunsts ansigt, må nævnes grafikerens Pierre Gauchat†, Jan Tschichold, Johannes Vollenweider† (i sin tid leder af Johannespresse) og Walter Cyliax†, der var kunstnerisk leder af Gebr. Fretz AG i Zürich. Johannes Vollenweider har virket som eksempel ved sine tryk fremstillet på håndpresse (bl. a. en Faust-udgave), hvortil han lod skære sin Rotunda. Pierre Gauchat var en grafiker med fin sans for bogkunstneriske værdier. Hans festskrift for G. Fischer-Werke i Schaffhausen, den pragtfulde publikation »Marionetten«, såvel som smudsomslagene for Rentsch- og Rotapfel-Verlag, var forbilledlige arbejder. Jan Tschicholds omfattende boggrafiske værk hører hjemme blandt det bedste, der er skabt. I begyndelsen arbejdede han for Schwabe, senere for Birkhäuser, begge i Basel; men også for andre schweiziske forlag (Rentsch, Rotapfel, Holbein) har han skabt boglige mesterværker. Skriftet »I bogens tjeneste« viser et tværsnit af hans rige produktion. Til den »anden generation« af bogskabere, som stadig er i aktivitet, og som kan opvise resultater fra konkurrencen »Die schönsten Schweizer Bücher«, hører Walter Bangerter, Max Caffisch, Hans Frey, Theo Frey, Kurt Hauri, Karl Mannhardt m. fl. En af de dygtigste og klogeste bogfremstillere er Kurt Gschwend, der arbejder for Francke-Verlag i Bern og tillige udgiver de førnævnte Angelus-Drucke. Trekløveret Gerstner-Gredinger-Kutter fra Basel har forsøgt at gå deres egne veje. Deres publikationer udmærker sig for en del ved eksperimen-

Aber es war nicht schlimm:

Die fünf kleinen Feen konnten sich an einem Kamin festklammern.
Nicht minder fröhlich als die andern Feen den Regenbogen hinunter,
rutschten die fünf kleinen Feen über die Dachziegel
und hüpfen wieder zum Regenbogen.

Aber einer der fünf war der Schuh in das Kamin gefallen.

Sie ging in das Haus und bat die Leute, ihr den Schuh zurückzugeben.
Die Leute schauten in das Kamin.

Sie sprachen: «Der Kaminfeger kommt erst in einer Woche,
und wir können den Schuh nicht holen.»

Etwas betrübt ging die kleine Fee auf die Straße.

Der Regenbogen war verschwunden und die andern Feen auch.

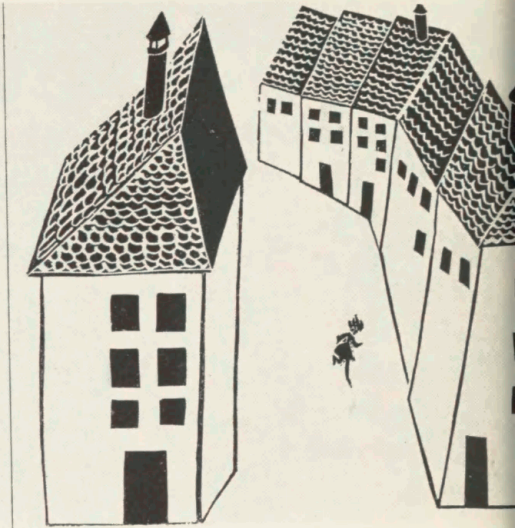
«Wo seid ihr?» rief sie.

«Wo seid ihr?»

Stille.

«Muß ich allein hierbleiben? Wo seid ihr?»

Sie setzte sich in die Kieselsteine.

Opslag fra Josef Hanhart, *Das Karussellpferd und die blaue Blume. Die Fee und die Mauer*. Det gengivne linoleumssnit, der ligesom bogens øvrige billeder er skåret af Claude Schaub-Filliol, illustrerer en situation fra eventyret *Die Fee und die Mauer*. Typografisk tilrettelægning ved forlaget, Verlag Heuwinkel 19, Basel 1964.

telle løsninger, der kan være grafisk tiltalende, men ikke altid kan anses for praktiske fra læserens synspunkt (»Schiff nach Europa«). Hvis man vil regne skrifttegneren og kunstneren Adrien Frutiger og hans atelierstab i Paris med blandt schweizernerne, kan man ikke undlade at nævne hans bibliofile tryk (Frutigers *Genesis m. fl.*).

Afsluttende bemærkninger

Det har ligget mig på sinde at vise, at for vort lille land har kun en konstant forlagsproduktion på solid basis muliggjort udviklingen af en moderne schweizisk bogkunst. Tidligere, da de tre landsdele med hver sit sprog støttede sig til de store nabolande, kunne en selvstændig bogkunst ikke finde grobund. Det er let at se, at den store chance for schweizisk forlags-

boghandel kom i tiden efter 1933, da bogproduktionen i Tyskland sygnede hen som følge af det Tredie Riges åndelige terror og fordrivelsen eller udryddelsen af en del af den tyske intelligens. Lykkeligvis opstod der i de afgørende år erfarne kræfter, der på den ene side sørgede for uddannelse af et dygtigt fagpersonel, på den anden side selv greb aktivt ind i den grafiske proces, skabte normer og bidrog til det heldige udfald. De forlag, trykkerier og tilrettelæggere, som interesserede sig for god typografi, og som til at begynde med var få og spredte, blev i årenes løb til en anselig flok af dygtige fagkræfter. Selv om man endnu er langt fra det mål at se al værdifuld litteratur udkomme i ordentlig iklædning, tør man dog med nogen fortrøstning se fremtiden i møde. Det må håbes, at også udvælgelseskomiteen for »Die schönsten Schweizer Bücher« vil være sig sit store ansvar bevidst ved fremtidig at præmiere de bøger, der virkelig er præmiering værd – ikke døgnfluerne, men de, der gør schweizisk bogkunst ære.

Som følge af vore dages internationale samarbejde mellem forlagene ligesom mellem bogtilrettelæggerne må man vel imødesee en voksende udligning på typografiens område mellem Schweiz og udlandet, så meget mere som de grundlæggende normer for en smuk bog er nogenlunde ens i alle lande, og bogkunsten således ikke lader sig spærre af landegrænser.

Det er indlysende, at en beretning om schweizisk bogkunst må have en vis fragmentarisk karakter, både hvad angår omtalen af forhold og personer.⁷ Nogle årtiers aktiv virksomhed vil få mangt og meget til at afklares.

Oversat af Eigil Balling

7. Hertil kommer, at hverken de schweiziske forlag eller den schweiziske boghandler- og forlæggerforenings sekretariat har fundet det nødvendigt eller umagen værd at forsyne mig med det billedmateriale, jeg har bedt om, hvorved de kan siges at have forpasset en god lejlighed.